

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

особистості учня. Нині, у період активних пошуків ефективних методів виховання на гуманістичних цінностях, практична діяльність Василя Олександровича є надійним помічником учителю, вихователю у вирішенні цих важливих завдань.

Література:

1. Сухомлинський В. Добре слово : оповідання / В. Сухомлинський // Розкажіть онуку. – 2002. – №10. – С.31.
2. Сухомлинський В. Казки / В. Сухомлинський // Палітра педагога. – 2008. – №5 – С. 28–30.
3. Сухомлинський В. Оповідання та казки / В. Сухомлинський // Рідне слово; хрестоматія : у 2 кн. Кн.2. – К. : Либідь, 1999. – 231 с.
4. Сухомлинський В. Казки школи під Голубим Небом: казки, притчі, оповідання / В. Сухомлинський; упоряд. О. Сухомлинська. – К. : Освіта, 1991. – 161 с.
5. Сухомлинський В. Всі добрі люди – одна сім'я : збірка творів / В. Сухомлинський; мал. О. Макієвої. – Х. : Видавництво «Школа», 2012. (Серія «Дитячий бестселер»). – 186 с.

Бобровнича Р. П. *

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ У СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті висвітлено погляди видатного педагога щодо громадянського виховання дітей, а також приклади втілення ідей В. Сухомлинського у виховній роботі Голопристанської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 3.

У період становлення України як суверенної держави, відродження духовності суспільства проблема громадянського виховання підрастаючого покоління набуває особливої актуальності. Пріоритетність виховання громадянина зумовлюється водночас процесом відродження нації. Для України як поліетнічної держави громадянське виховання покликане сприяти формуванню її соборності, яка є серцевиною української національної ідеї. Саме на ґрунті демократичних цінностей, що мають лежати в основі громадянського виховання, можливе об'єднання різних етносів і регіонів України з метою розбудови й удосконалення суверенної, демократичної держави, громадянського суспільства.

Метою статті стало простеження сутності громадянського виховання особистості, що висвітлюється у творах В. Сухомлинського.

У «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» зазначено, що актуальність громадянського виховання особистості в сучасному українському суспільстві значною мірою зумовлюється потребою державотворчих процесів на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості, що мають забезпечити всім грома-

* © Бобровнича Р. П.

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

дянам рівні можливості для розвитку й застосування їхніх потенційних здібностей, досягнення суб'єктивно привабливих і водночас соціально значущих цілей як умови реалізації найголовнішої соціально-психологічної потреби в самовизначенні та самоствердженні [1].

Посилення виховної функції освіти, формування громадянськості, працелюбності, моральності, поваги до прав і свобод людини, любові до Батьківщини, сім'ї, довкілля розглядається одним із стратегічних напрямів державної політики в галузі освіти.

Проблема громадянського виховання підростаючого покоління має історичне коріння. Протягом всієї історії людства вона привертала пильну увагу філософів (М. Бердяєв, Г. Гегель, С. Гессен), письменників (В. Белінський, М. Добролюбов, М. Чернишевський), психологів (Л. Виготський, С. Рубінштейн), педагогів (Я. Коменський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський).

Багато уваги громадянському вихованню школярів приділив В. Сухомлинський. Його педагогічна спадщина має велике значення у вирішенні цієї проблеми. Тому ми вважаємо за необхідне безпосередньо звернутися до робіт В. Сухомлинського, розглянути засоби громадянського виховання дітей, які він використовував у своїй педагогічній діяльності.

Цю проблему В. Сухомлинський розглядав у роботах «Народження громадянина», «Як виховати справжню людину», «Вітчизна у серці» та ін. Питанням громадянського виховання присвячена його бесіда з учителями «Витоки громадянськості». Так, у своїй роботі «Народження громадянина» він писав: «Домогтися того, щоб вихованця вже з дитинства хвилювало теперішнє та майбутнє Вітчизни, – одна з найважливіших передумов запобігання моральним зривам у дитячі роки...» [5, с. 42].

В. Сухомлинський постійно наголошував на тому, що виховувати дитину необхідно починати з раннього дитинства: «Дитинство – найважливіший період людського життя, не підготовко до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя. І від того, яке було дитинство, хто вів дитину за руку в дитячі роки, що ввійшло до її розуму й серця з навколишнього світу, – від цього значною мірою залежить, якою людиною стане сьогоднішній малюк» [4, с. 15].

Першочерговою умовою формування рис громадянина педагог вважав організацію емоційно насиченого діяльного (на трудовій основі) життя школи, розвитку громадянської активності кожного індивіда в контексті діяльного життя шкільного колективу: «Чим глибше в душу дитини ввійшли тривоги, хвилювання, турботи про благо, щастя, красу, радість для людей, суспільства, тим тонша її емоційна чутливість до власної поведінки... Емоційна самооцінка – це ґрунт, на якому проростають зерна моральних повчань, а без моральних повчань достойних

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

і мудрих людей немислиме виховання» [5, с. 283].

У працях В. Сухомлинського Батьківщина асоціювалася, насамперед, з матір'ю. «Батьківщина – це ласкава і вимоглива мати. Матері боляче, якщо її син став поганою людиною – ледачою, слабкодухою, боязкою, нечесною, пожадливою. Батьківщині, як рідній матері, боляче, коли ти не став справжньою людиною. Тож живи і працюй так, щоб Батьківщина пишалася тобою» [2, с. 36].

В. Сухомлинський у досягненні виховних завдань школи спирався на виховання справжнього громадянина, патріота.

Особливістю педагогіки В. Сухомлинського було виховання відповідальності молоді людини за свою землю, сім'ю, колектив, мову, традиції. Таким чином, на практиці його тлумачення Батьківщини звужувалося до батьківщини, де народився, виріс, до землі своїх батьків. Виховання громадянина-патріота свого народу сформулювалося у В. Сухомлинського таким чином: «Ставлення до ідеї Батьківщини як до священного і найдорожчого облагороджує всі людські почуття, зближує, ріднить людей, очищає душі від усього, що принижує її гідність» [2, с. 32].

Учений розумів громадянськість як інтегральну якість особистості, що характеризує політичну й моральну свідомість і проявляється в добровільній активній діяльності на благо Вітчизни. Мистецтво вихователя, за переконанням

В. Сухомлинського, має полягати в тому, щоб знайти суспільно корисну працю, яка давала б дітям можливість випробувати свої сили. Такий підхід він пояснював тим, що, виконуючи роботу великої суспільної значущості, долаючи труднощі, школяр у дитячі роки та роки ранньої юності може відчутти себе справжнім громадянином своєї Вітчизни. У процесі заняття улюбленою справою, учень переживає радість успіху, задоволення працею, котра своїми результатами так потрібна школі, батькам, односельчанам. «Одухотвореність творчою працею, переживання почуття гордості від думки, що я майстер своєї справи, в мене золоті руки, мене поважають за те, що я володар праці. – все це є справжнім народженням громадянина» [5, с. 579].

Проте головним у його педагогічній спадщині є ідея про гуманізацію, олюднення громадянськості, насичення її глибоко народним, національним змістом, емоційно-естетичне спрямування цієї інтегрованої якості особистості.

Учений детально розкриває поняття «громадянського виховання» та шляхи його формування. Виховання громадянина, на думку В. Сухомлинського, доцільно вести у трьох напрямках: по-перше, важливо навчити дитину бачити світ і своє місце в ньому; по-друге, прищепити їй любов до рідної землі, пробудити та розвинути патріотичні почуття; по-третє, поторбуватися, щоб усвідомлення людської гідності в поєднанні з патріотичними помислами та переживаннями знайшли своє вираження в ба-

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

жанні та готовності до діяльності на благо Батьківщини, на користь людям, тобто, породили почуття громадянського обов'язку й прагнення реалізувати його в конкретних справах [5, с. 283-582].

В. Сухомлинський, простежуючи у своїх працях увесь процес становлення громадянина, підкреслює, що громадянськість визначається єдністю думок, почуттів і діяльності. Особливо він наголошує на необхідності забезпечення паралельного впливу виховного процесу як на раціонально-почуттєвий, так і на поведінковий компонент громадянськості, щоб повага до законів і символів Батьківщини, до її святинь, розуміння своїх прав і обов'язків поєднувалися з реалізацією власних патріотичних почуттів, прав і обов'язків у повсякденному житті. З цією метою вчений рекомендує комплексно використовувати різноманітні форми позакласної виховної роботи з учнями, зокрема проведення екскурсій та бесід на громадянознавчу тематику, організацію краєзнавчої діяльності, участь у суспільно корисній роботі, позакласні й позашкільні заняття різними видами мистецтва, а також залучення дітей до проектної діяльності: теоретичні змагання (підготовка досліджень на одну і ту ж тему), створення карт, написання історії рідного села, збір бібліотечки на певну тематику тощо. Беручи до уваги велику роль праці в громадянському вихованні, педагог зазначає, що при залученні вихованців до суспільно корисної праці важливо, щоб вони усвідомлювали, «що їхня діяльність не гра, а дуже серйозна річ, потрібна суспільству» [8, с. 500].

Великого значення у громадянському вихованні надає В. Сухомлинський вихованню таких рис як громадянський обов'язок і громадянська відповідальність, бо громадянська відповідальність – це осереддя почуття громадянської гідності. Той, у кого в серці ви сформували ці якості душі, ніколи не виявить себе в чомусь поганому «навпаки, він прагнутиме виявити себе тільки в доброму, гідному наших ідей, нашого суспільства» [8, с. 403-613].

Саме почуття громадянської гідності, за В. Сухомлинським, – головне джерело моральної чистоти людини.

У формуванні громадянських рис особистості значне місце відводить педагог вихованню почуття обов'язку і відповідальності перед матір'ю, батьком, учителем. Саме з цього починається і пізнання дитиною світу, пізнання того, що є для неї найдорожчим.

З почуття обов'язку і відповідальності перед сім'єю, родиною виростає почуття обов'язку і відповідальності перед власною совістю.

Особливе значення, на думку В. Сухомлинського, має матеріалізація моральних багатств і цінностей в людських відносинах. Необхідно в дитячих душах виховувати почуття гордості за себе, за свої вчинки. Адже вони виховують бажання стати кращим.

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

Разом із вихованням почуття обов'язку й відповідальності великого значення надавав В. Сухомлинський вихованню свободи почуттів, яка впливає з внутрішньої самодисципліни і веде до розвитку почуття, з одного боку, – толерантного ставлення до тих, хто має інші погляди чи бажання, а з іншого, – відповідальності людини за іншу людину.

Стрижневим у своїй виховній системі педагог вважав виховання у школярів громадянського бачення світу. Педагог завжди прагнув пробудити почуття того, що Вітчизна – це рідний дім; щастя Батьківщини це особисте щастя людини, горе Батьківщини в годину тяжких випробувань – горе кожної людини. Він пробуджував почуття гордості за світле, героїчне, утверджуючи у свідомості юних громадян думку про те, що вони – спадкоємці слави й честі предків.

Дбав Василь Олександрович і про формування у школярів громадянського бачення світу, адже, за його словами, це жива плоть і кров моральності. Він прагнув, щоб вихованці не тільки знали, розуміли добро і зло, справедливість і несправедливість, честь і безчестя, а й переживали непримиренність, ненависть до соціального зла, безчестя, несправедливості. До речі, почуття непримиренності до зла В. Сухомлинський вважав однією з основних громадянських чеснот людини і дитини зокрема.

Основою громадянського виховання, за В. Сухомлинським, є моральний ідеал, який є стрижнем життєдіяльності. Ідеал виконує подвійну функцію: є більш менш постійною інтенсивною системою моральних прагнень і моральним критерієм вчинків дитини в різних життєвих ситуаціях.

Але найголовнішим у вихованні справжнього громадянина, вважав В.О. Сухомлинський, – це навчити дітей бути людьми, по-справжньому любити свою Батьківщину, розуміти перетворюючу роль праці.

Важливим чинником виховання справжнього громадянина Василь Сухомлинський вважав рідну мову. Вочевидь, людина існує в мові, виявляє себе в мові, через мову, через спілкування прокладає місток для порозуміння з іншими людьми. Саме через рідну мову, що пов'язує невидимими нитками сучасні й минулі покоління в єдину мовно-національну спільноту України, людина відчуває себе її громадянином. Мову він розглядав не лише як один із предметів навчальних планів шкільної чи вищої освіти, а передовсім як могутній засіб плекання людської душі, як силу, що проникає у все, що сприймає, осягає і пізнає людина.

У книзі «Серце віддаю дітям» В. Сухомлинський зазначає: «Школа стає справжнім осередком культури лише тоді, коли в ній панують 4 культу: культ Батьківщини, культ людини, культ книжки і культ рідного слова» [4, с. 73]. а в іншій відомій праці «Моральні заповіді дитинства і юності» він підтверджує «Батьківщина – це твоє рідне слово, знай, бережи, збагачуй духовне надбання свого народу – рідну українську мову, це мова великого народу, великої культури» [4, с. 452].

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

Знання рідної мови, любов і дбайливе ставлення до неї вчений називає одним із найважливіших джерел патріотичних почуттів і громадянським обов'язком кожної людини. Саме дитинство й отрочтво Сухомлинський вважає надзвичайно сприятливим періодом для розкриття перед людиною багатства, сили, виразності й краси рідної мови.

Періодом найінтенсивнішого оволодіння рідною мовою В. Сухомлинський вважав два-три останніх дошкільних роки і два-три перших роки шкільного навчання. Це, на його думку, особливий і найбухливіший період розумового розвитку дитини. Тому з учнями початкових класів очолюваної ним школи проводили цілеспрямовану навчально-виховну роботу, аби «донести до серцець малюків пахощі, музику, чудесне звучання рідного слова, дивовижне багатство відтінків думок і почуттів, які можна передати українською мовою». З цією ж метою окремі уроки мови також проводились на лоні природи, щоб «донести до свідомості учнів красу рідного слова, закарбувати його в пам'яті дітей разом з тією картиною чи явищем, яке воно передає» [4]. Ніхто, як зазначає Василь Олександрович, не має залишатися байдужим до краси рідної мови.

У працях В. Сухомлинського знаходимо багато цінних думок, поглядів-рекомендацій щодо проблеми освіти, виховання й розвитку дітей засобами рідного слова, ознайомлення з якими забезпечує професійну культуру і психолого-педагогічну майстерність учителя.

Однією з найважливіших складових громадянського виховання й формування національної самосвідомості є виховання любові до рідної природи і рідного краю, вважав В. Сухомлинський. Він оцінював природу як «вічне джерело думки» і добрих почуттів дітей. Відомі його «уроки мислення в природі», які він проводив сам і радив учителям: «Ідіть у поле, в парк, пийте з джерела думки, і ця жива вода зробить ваших вихованців мудрими дослідниками, які люблять знання, поетами» [3, с. 47]. Не обов'язково при цьому вести бесіду про велич Батьківщини і красу її природи, варто лише навчити дитину сприймати й усвідомлювати цю красу.

Великого значення у формуванні національної самосвідомості і громадянськості В. Сухомлинський надавав сім'ї. Він неодноразово звертав увагу на те, що батькам слід пам'ятати, що в будь-яку історичну добу виховується не абстрактна людина, а представник того чи іншого народу, носій певної національної культури. Виховання в сім'ї починається із засвоєння дітьми норм і правил культурної поведінки, народної моралі та духовних надбань свого народу – мови, традицій і звичаїв, із любові та бережливого ставлення до рідної природи. У своєму творі «Слово до батьків» він писав: «Із сім'ї починається суспільне виховання. У сім'ї, образно кажучи, закладається коріння, з якого виростають потім і гілки, і квітки, і плоди. Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

річка нашої держави» [6, с. 22].

Дуже важливим для морального і громадянського виховання молодших школярів є особистий приклад учителя, особливо з урахуванням того, що в цьому віці дитина найбільше схильна до наслідування всього, що їй до вподоби. Тому духовне обличчя дитини залежить насамперед від того, який учитель веде її по «першій стежці життєвого шляху» [6, с. 7–390]. Щоб вплинути на дитину, виховати з неї громадянина, вихователь сам повинен бути громадянином, добре розуміти, що таке громадянськість. «Саме тоді, – пише Вчитель, – коли слухаючи мене, Івась бачить, відчуває в мені громадянина-однодумця, він починає активно ставитися до себе. Громадянськість – це пристрасть людського серця, і донести до юних душ пристрасть боротьби можна лише тоді, коли ти сам постаєш перед своїми вихованцями як громадянин» [5, с. 431].

З вуст учителя дитина часто чує моральні повчання й настанови. Як стверджував В. Сухомлинський, усе це набуває авторитету в очах дитини лише тоді, коли вона бачить у своєму вчителеві людину одухотворену, закохану у свою працю.

Нині виховання громадянина має бути спрямоване передусім на розвиток патріотизму – любові до свого народу, до України. З цією метою нами проводяться такі години спілкування: «Звичаї та традиції в житті українців», «Знати й поважати Герб своєї Вітчизни, її Прапор і Гімн», «Я маленький патріот», «Від родини до Батьківщини».

Значне місце у вихованні патріотичних почуттів посідають позакласні заходи: екскурсія до Алеї Слави, зустрічі з почесними громадянами міста, свято «У колі рідної сім'ї», екскурсія до музею міста, бібліотечний урок «Мої героїчні земляки». У процесі проведення таких заходів учні включаються в активну творчу діяльність, спрямовану на вивчення історії Вітчизни, її традицій і відчувають свою причетність до життя свого народу.

Важливе місце в громадянському вихованні посідає правове виховання. На уроках курсу «Права дитини» учні початкової школи знайомляться зі своїми правами та обов'язками, правилами, за якими живуть люди у суспільстві, що таке правила добродійності, що означає бути доброзичливим, що таке закон і хто ухвалює закон, учаться розв'язувати конфлікти.

Громадянська культура включає бережливе ставлення до природи. Вже традицією стала участь молодших школярів в акціях: «Допоможемо зимуючим птахам», операціях «Затишок», «Чиста планета», «Натисни на сміття», щорічній виставці екологічних ялинок. Дуже важливо те, що у цих заходах разом з дітьми приймають участь і їхні батьки. Полубились учням уроки-екскурсії з природознавства: у парк, до водойми, мандрівки екологічними стежками: «Віковічні дуби», «Озеро Соляне».

Громадянське виховання передбачає виховання гуманного

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ У ДІАЛОЗІ ІЗ СУЧАСНІСТЮ

ставлення до людей, до батьків, рідних, близьких. Щорічно учні Голопристанської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 3 готують привітання-концерт і подарунки для підопічних геріатричного пансіонату «Ветеран» в Міжнародний день людей похилого віку, для матусь і бабусь на День Матері, беруть участь у благодійній акції «Сонечко у долонях».

Опрацювавши науково-методичну літературу з даної теми, ми прийшли до висновків, що громадянське виховання в сучасному виховному процесі має надзвичайно важливе значення. Сьогодні як ніколи важливо спрямувати дітей і молодь на вибір громадянсько-національних ідеалів та ціннісних орієнтацій у їхньому житті. Досвід видатного педагога переконає, що духовний і моральний розвиток дитини можна і необхідно здійснювати в початкових класах. Сьогодні, у пору активних демократичних перетворень, ми маємо змогу реалізувати у виховній практиці ті громадянські надбання, які будуть сприяти вибору активної життєвої позиції та свідомого формування громадянського світогляду нашої молоді.

Література:

1. «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/education/higher/topic/pdov/knc>.
2. Сухомлинська О. В. Цінності в історії розвитку школи в Україні: Цінності освіти й виховання: Наук.-метод. зб. / за заг. ред. Сухомлинської О. В. – К., 1997. – С.150.
3. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка // Вибрані твори : у 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 410–414.
4. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. – К.: Рад. школа. – 1977. – Т. 3. – 670 с.
5. Сухомлинський В. О. Народження громадянина // Вибрані твори : у 5 т. – К.: Рад. школа. – 1977. – Т. 3. – С. 283–565.
6. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа // Вибрані твори : у 5 т. – К., 1977. – Т. 4. – С. 7–390.
7. Сухомлинський В. О. Формування виховного впливу колективу на особистість // Вибрані твори : у 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – С. 448–577.
8. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу // Вибрані твори : у 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – С. 403–641.

Бутенко Т. С.*

ПОГЛЯДИ В. СУХОМЛИНСЬКОГО НА РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ СЛОВА

У статті висвітлено основні ідеї розвитку творчих здібностей молодших школярів засобами слова, що відображені в педагогічній спадщині В. Сухомлинського, та використання їх на практиці.

Сучасне суспільство потребує забезпечення умов для розвитку творчих здібностей молоді. Як сформувати із школяра

* © Бутенко Т. С.